

ОЛЕКСАНДР РЕЗНИК,

доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

OLEKSANDR REZNIK,

Doctor of Sciences in Sociology, Senior Research Fellow, Head of the Department of Social and Political Processes, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

oleksanderreznik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5201-8489>

Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни

Вступ

Незважаючи на недавній сплеск наукової зацікавленості до феномену популізму, фактично було проведено не надто багато емпіричних досліджень щодо передумов та виявів популістських орієнтацій населення за обставин, коли популісти-політики перебувають при владі. Ба більше, той випадок, коли країна зазнає масштабної агресії, а на її території введено безстроковий військовий стан і тривають безпрецедентні з часів Другої світової війни військові дії й політичне життя завмирає, є взагалі унікальним для осмислення.

Популістські орієнтації стосуються набору політичних переконань і цінностей, які спираються на інтереси «звичайних людей» з відповідним волінням кинути виклик політичному істеблішменту. Популістські орієнтації (атитюди) можна визначити як сукупність уявлень про політичне представництво, котрі є відображенням протестної соціальної мобілізації на соціальні зміни і структурують політичний простір, поділяючи його між уявним однорідним блоком «звичайних людей» та усталеною елітою. Однак за умов війни перебіг подій на фронті та в тилу може зумовлювати варіативність сприйняття політичної ситуації від всезагального єднання народу та еліти до нових антиістеблішментських настроїв. Так чи інакше, популістські орієнтації є результатом взаємодії різних факторів на багатьох рівнях, причому або економічні чинники, або соціокультурні можуть переважати залежно від контексту загострення певної депривації.

Цитування: Резнік, О. (2024). Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 80–92, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.80>.

У цій статті насамперед розглянуто питання концептуалізації феномену популізму за умов перебування популістів при владі та водночас проілюстровано вияви популістських орієнтацій за умов згасання політичного життя у суспільстві, що воює. Аналіз показує, що на другий рік війни більшість українців поділяють низку популістських ідей, водночас вже не підтримуючи доцільність залучення некомпетентних людей до політики та порушення законодавства заради досягнення політичних цілей. Попри війну, яка могла б актуалізувати соціокультурні поділи в українському суспільстві, визначальним чинником підтримки популістських ідей залишається соціально-економічний статус незахищених верств населення.

Популістські орієнтації за умов правління популістів та обмеження політичного життя

Зазвичай соціальні науки виокремлюють такі складові популістських орієнтацій, як народоцентризм, антиелітизм, ідея народного суверенітету, антиплюралізм та маніхейський світогляд (Резнік, Козловський, 2022).

1. *Народоцентризм.* Ідеться про незаперечну політичну волю простого народу, звичайних людей, які за своєю суттю є мудрими й добродішними, на відміну від зрадницької еліти. Відтак уявляється, що політичні відмінності між правлячою елітою та народом є набагато більшими, ніж відмінності між пересічними людьми загалом. Тобто йдеться про переконаність в однорідності, гомогенності простого народу.

2. *Ідея народного суверенітету.* Передбачається, що політика має бути вираженням суто волі простих людей, належно від їхньої компетентності. Такі люди хочуть, щоб їх представляли звичайні громадяни, а не фахівці чи професійні політики, оскільки, на їхню думку, представники еліти є зарозумілими і не знають, як «насправді влаштоване людське життя».

3. *Маніхейський світогляд.* Це схильність людей мислити в категоріях дуалізму Добра і Зла, втіленого в «чорно-біле» тлумачення структури політичного світу, коли компроміс з іншою стороною є морально неприйнятним, а досягнення політичної мети є понад усе.

4. *Антиплюралізм.* Ідеться про скептичне ставлення до ключових рис представницької демократії, зокрема до компромісу, посередницьких інститутів та процедур, які забезпечують права меншин. На противагу плюралістичній концепції демократії, популізм стверджує плебісцитарну політику та персоналізацію влади.

Дотепер наукова література традиційно набагато більше аналізувала популістські орієнтації у випадку, коли популісти-політики перебували у ролі аутсайдерів — опозиційних партій чи протестних рухів. Проте наявні поодинокі розвідки щодо «популізму при владі» у посткомуністичних країнах вказують на те, що прихильники чинної популістської влади починають меншою мірою демонструвати антиістеблішментські, антиелітарні орієнтації, водночас зберігаючи доволі високий рівень «чорно-білого» маніхейського мислення, при цьому популістський дискурс мімікрує в бік підтримки авторитаризму, винят-

кової національної ідентичності, виправдання урядового насильства та порушення законів (Džankić, Keil, 2017; Todosijević, 2018; Krekó, 2020; Lantos, Forgas, 2021).

Як зазначає П. Креко, такі суперечливі результати кидають виклик традиційній концепції та дослідженням популізму, оскільки конструкт «популізм» легше схопити як політичну реальність зі боку «пропозиції», як політичну стратегію, однак важче зрозуміти з боку «попиту», як соціально-психологічну реальність (Krekó, 2020: p. 250). Виходячи з цього, Креко пропонує феномен популістської свідомості за умов перебування популістів при владі називати *політичним трайбалізмом*, адже цей термін може бути більш придатним для пояснення настроїв прихильників правлячих популістських партій, ніж звичайно вживаний «популізм». Ідеться про розуміння політики як свого роду релігійної війни між добром і злом, яка виправдовує придушення інакомислення й передбачає згуртування навколо вождя власного племені та підтримку насильницьких рішень. Щоб досягти успіху в цій політичній війні, політичних суперників слід розглядати як ворогів, відтак лідерам власного племені слід безумовно довіряти, а незгоду всередині цього політичного племені необхідно придушувати. Якщо популісти в опозиції стурбовані національною елітою, популісти в уряді часто направляють невдоволення мас проти міжнародних еліт та їхніх внутрішніх союзників. Ця комбінація морально бінарного чорно-білого мислення, антиплюралізму та авторитаризму робить популістських правителів небезпечною загрозою для демократичних суспільств. Тому справжня небезпека, з якою сьогодні стикаються ліберальні демократії, — це радше політичний трайбалізм, а не просто популізм (Krekó, 2020: pp. 251–253).

В Україні тривалі суспільні трансформації посткомуністичного періоду призвели до тотальної недовіри та негативного ставлення до державних інституцій, підживлених посткомуністичною незмінюваністю політичного істеблішменту і, звідси, стійкими антиелітарними настроями. Це спричинилося до відчуття повної беспорядності серед більшості населення стосовно своєї політичної ефективності (Резнік, 2023). Амбівалентна свідомість і невіра в плюралістичні механізми недосконалої демократії підживлювали прихильність населення до авторитарних методів у політиці, що водночас було зворотним боком надій громадян на ефективне управління (Резнік, 2017). Політичні уподобання населення впродовж десятиліть спиралися на поділ політиків залежно від геополітичних орієнтацій та етнокультурних преференцій (Резнік, Козловський, 2021). Існування поляризації в українському суспільстві за геополітичними орієнтаціями та соціальними ідентичностями тривалий час схиляло громадян у своїй електоральній поведінці покладатися на традиційні політичні сили.

Це не давало повною мірою проявитися популістам у ролі реальної антиістеблішментської сили. Лише після значного послаблення цієї поляризації в українському соціумі популістські орієнтації нарешті втілилися у електоральний феномен 2019 року, коли до влади прийшли позасистемні політики (Ash, Sharovalov, 2022). Але навіть вже після приходу до влади команди нового пре-

зидента В. Зеленського, яка уособлювала нову, «незаплямовану» еліту, абсолютна більшість громадян продовжували сповідувати маніхейський світогляд, втілюваний у безкомпромісне тлумачення структури політичного світу в термінах антиелітизму (Школа, 2019; 2020).

Спротив повномасштабній російській агресії сприяв зміцненню національної солідарності, коли громадяни об'єдналися під спільним прапором захисту своєї країни. Це втілювалося у підвищенні патріотизму та підтримки уряду. Під час війни суспільство перебуває у консолідації з державою і, відповідно, з ключовими державними інститутами. Підтримка українцями влади насамперед ґрунтується на пріоритеті військових зусиль та прийняття необхідних рішень, які гарантують ефективність своєї армії та перемогу власної країни. Передусім це стосується готовності чинити опір окупантам різними засобами. Під час повномасштабної російсько-української війни відбулася радикальна переоцінка власної держави та стрімке зростання довіри до більшості державних інституцій, тож антагонізм між населенням та елітою став тимчасово неактуальним, принаймні на початковій фазі війни. Тому виникло припущення, що за умов масштабної війни відбувається зменшення підтримки популістських ідей.

Війна проти російських загарбників принесла для багатьох українців передусім поневіряння соціально-економічного характеру, які є потенціалом для невдоволення чинною владою. Власне, чим більша тривалість війни і, відповідно, крах завищених очікувань щодо швидкого звільнення окупованої росіянами території, тим більше всебічного відчуття незахищеності, невдоволеності нерівністю у перенесенні труднощів війни, що спричинює пошук винних, тим паче на тлі звинувачень в корупції серед посадовців. Водночас перебіг війни, попри національне єднання, міг також викликати актуалізацію соціокультурних відмінностей у сприйнятті політичних інститутів та правлячої еліти, особливо з огляду на ще недавні регіональні та етномовні розмежування, які мали місце впродовж соціальних трансформацій.

Таким чином, з'ясування рівня підтримки популістських ідей та їхніх детермінант у суспільстві, що воює, стали завданням, виконання якого викладено у цій статті.

Дані та метод

Методика вимірювання популістських орієнтацій була застосована у всеукраїнському опитуванні «Суспільно-політичні настрої населення України», яке проводилося КМІС на замовлення Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва у липні 2023 року методом особистих інтерв'ю з використанням планшета. Загалом у рамках дослідження було проведено 2011 інтерв'ю з респондентами, які проживають у 135 населених пунктах України. Вибірка стратифікована, триступенева, випадкова із квотним відбором на останньому ступені. Стратифікація та квотне завдання формувалися на підставі агрегованих масивів опитувань КМІС «Омнібус», проведених у період з вересня 2022 року до лютого 2023 року.

Показники методики вимірювання популістських орієнтацій зосереджені на трьох головних рисах популізму: суверенітеті народу, його протистоянні політичній еліті та маніхейському поділі між «добром» і «злом» у політиці (табл. 1).

Таблиця 1

Елементи вимірювання популістських орієнтацій

	Формулювання популістського твердження	Популістський вимір
1	Народ набагато мудріший за політиків, тому політики повинні слідувати тільки волі народу	Народоцентризм (віра у народний суверенітет)
2	Часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів	Народоцентризм (віра у народний суверенітет)
3	Нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти	Антиелітизм (протиставлення еліті)
4	Я хотів би, щоб мене у політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик	Антиелітизм (протиставлення еліті)
5	Компроміс у політиці — це насправді торгівля власними принципами	Маніхейський світогляд щодо «добра» і «зла»
6	Люди, які довгий час перебувають у політиці, не можуть бути чесними та принциповими	Антиелітизм (протиставлення еліті)
7	У політиці важливішим є результат, навіть якщо він отриманий з порушенням законодавства	Маніхейський світогляд щодо «добра» і «зла»

Показники, які відображають популістські ідеї, розроблені таким чином, щоб охопити елементи ідеології популізму та його концепцію демократії, зокрема примат волі народу (його суверенітет) та розбіжність між народом та політиками. Відкидання демократичного принципу узгодження різних інтересів та поглядів у цьому випадку підкреслює маніхейську категоричність та безкомпромісність у політичній боротьбі як ключовий елемент у сприйнятті «добра» і «зла». Зокрема, показники 1, 2, 4 і 5 були взяті та адаптовані з уже наявних шкал, які були протестовані та широко прийняті серед соціальних дослідників (Akkerman, Mudde, Zaslove, 2014; Spruyt, Keppens, Droogenbroec, 2016; Elchardus, Spruyt, 2016). Натомість решта показників були створені вперше задля увиразнення: ідеї антиелітизму (показник 3), ідеї неприйняття тривалого перебування у політиці (показник 6) та ідеї доцільності порушення законодавства заради досягнення політичної цілі (показник 7). Респондентам було запропоновано оцінити свою згоду з сімома популістськими твердженнями за шкалою Лайкерта від 1 (зовсім не згоден) до 5 (цілком згоден).

Результати

Респондентам було запропоновано погодитись або не погодитись щодо низки тверджень, які відтворюють головні популістські ідеї (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл відповідей населення України щодо згоди/незгоди
в певними популістськими твердженнями липень 2023 року, %**

Популістські твердження	<i>Зовсім не згоден</i>	<i>Радше не згоден</i>	<i>Важко сказати, згоден чи ні</i>	<i>Радше згоден</i>	<i>Цілком згоден</i>	<i>Середній бал</i>
Народ набагато мудріший за політиків, тому політики повинні слідувати тільки волі народу	6,5	10,6	13,3	26,4	43,2	3,89
Часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів	9,3	11,7	18,1	29,2	31,7	3,62
Нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти	5,1	7,2	18,2	28,7	40,8	3,93
Я хотів би, щоб мене у політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик	19,8	17,3	24,0	20,6	18,2	3,00
Компроміс у політиці — це насправді торгівля власними принципами	10,1	10,9	30,0	24,7	24,3	3,42
Люди, які довгий час перебувають у політиці, не можуть бути чесними та принциповими	6,9	8,3	12,3	25,1	47,4	3,98
У політиці важливішим є результат, навіть якщо він отриманий з порушенням законодавства	36,2	20,1	18,2	13,4	12,1	2,45

Дослідження показало, що більшість українців погоджуються з популістськими ідеями народоцентризму (йдеться про підтримку тверджень «народ набагато мудріший за політиків, тому політики повинні дотримуватися тільки волі народу» та «часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів»).

Натомість ставлення українців до антиелітарних ідей виявило певні суперечності. Так, твердження «нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти» знайшло майже абсолютну підтримку серед населення. Однак щодо подібного за змістом, але інакше сформульованого твердження «я хотів би, щоб мене у політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик» думки населення розділилися. Цю суперечність можна пояснити тим, що в дихотомії «люди з народу — представники правлячої еліти» виразніше виявляється абстрактний антиелітарний антагонізм, і вибір між полюсами дихотомії ні до чого не зобов'язує посткомуністичну людину, натомість коли йдеться про представництво в політиці, люди більш раціонально визначають свій вибір між «пересічним громадянином» та «досвідченим політиком», тому з цього питання виникає певна поляризація.

Такий вияв популізму, як маніхейська безкомпромісність у тлумаченні політики, простежується менш виразно в українському суспільстві. Хоча майже половина населення погоджується із твердженням «компроміс у політиці — це насправді торгівля власними принципами», однак популістське твердження «у політиці важливішим є результат, навіть якщо він отриманий з порушенням законодавства» не знайшло підтримки. Понад те, з останнім твердженням не погодилися більш як половина громадян. Очевидно, що моральний аспект порушення процедури законодавства не викликає ентузіазму навіть з огляду на необхідність досягнення політичного результату. Можна припустити, що вплив великої війни знизив загальну поляризацію у суспільстві, тому досягнення результатів понад усе вже не має великої підтримки.

Суперечливе ставлення населення України до популістських ідей спонукало висунути припущення про існування спорідненості у сприйнятті популістської ідеології. Факторний аналіз запропонованого переліку популістських тверджень дав змогу виявити їхні типи за змістом. З використанням методу головних компонент було виокремлено та класифіковано дві групи взаємозалежних ознак (табл. 3). Критерій адекватності вибірки Кайзера-Меєра-Олкіна дорівнює 0,801, що свідчить про прийнятність цього показника в контексті застосування факторного аналізу до вибірки. Двофакторна модель уможливила опис 48,9% дисперсії результувальної ознаки.

Таблиця 3

Факторний аналіз популістських орієнтацій

Популістські твердження	Фактори	
	1	2
Народ набагато мудріший за політиків, тому політики повинні слідувати тільки волі народу	0,739	
Нашою країною повинні керувати люди з народу, а не представники правлячої еліти	0,736	
Часто думка простих людей важливіша, ніж думка професійних політиків та експертів	0,612	
Я хотів би, щоб мене у політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик	0,591	
Люди, які довгий час перебувають у політиці, не можуть бути чесними та принциповими	0,538	
У політиці важливішим є результат, навіть якщо він отриманий з порушенням законодавства		0,921
Компроміс у політиці — це насправді торгівля власними принципами		0,438

Примітка. Аналіз головних компонентів; метод обертання: Varimax з нормалізацією Кайзера; перераховані лише ті факторні навантаження, які перевищують 0,4.

Отже, перший фактор (становить 31,6% варіації вихідних даних) увібрав у себе популістські ідеї як народоцентризму, так і антиелітаризму. Очевидно,

що ці ідеї є доволі пов'язаними між собою, і тут виникає питання, чи варто цей, по суті, єдиний феномен позначати двома термінами.

Натомість другий фактор (становить 17,3% варіації вихідних даних) чітко виокремив ідеї маніхейської безкомпромисності. Водночас слід зазначити, що елемент «Компромiс у політиці — це насправді торгівля власними принципами» завантажений дещо нижче загальноприйнятої нижньої межі 0,45, однак є умовно наближеним до цієї межі (0,438).

Для з'ясування соціально-демографічних детермінант популістських орієнтацій було застосовано метод множинної лінійної регресії. Як залежну змінну використано усереднений сумарний індекс популістських орієнтацій. Для обчислення цього індексу кодовим позиціям шкали кожного із семи показників (відповідно до порядку нумерації варіантів відповідей) присвоєно значення від 1 бала (низький рівень підтримки популізму) до 5 балів (високий рівень підтримки популізму). Сума значень у балах усіх семи показників усереднюється діленням на 7. Відтак значення усередненого сумарного індексу можуть варіювати в межах від 1 до 5. Інтерпретація можливого спектра варіації значень індексу є похідною від операціональної інтерпретації шкал семи безпосередньо виміряних (первинних) показників (табл. 4).

Таблиця 4

Сумісність шкал безпосередньо вимірюваних змінних з рівнями індексу популістських орієнтацій

Інтерпретація шкал вихідних змінних		Інтерпретація шкали рівнів індексу популістських орієнтацій		
Опції	Позиції сприйняття популістських ідей	Бали	Інтервали	Рівні
1	Максимальна міра несприйняття популізму	1	$1 \leq I < 2$	Низький
2	Поміркована міра несприйняття популізму	2	$2 \leq I < 3$	Знижений
3	Невизначеність, умовний нуль	3	$I = 3$	Середній
4	Поміркована міра підтримки популізму	4	$3 < I \leq 4$	Підвищений
5	Максимальна міра підтримки популізму	5	$4 < I \leq 5$	Високий

За результатами 2023 року, побудований адитивний індекс популістських орієнтацій дорівнював 3,47 (Cronbach's $\alpha = 0,67$), що означає підвищений рівень підтримки популізму в суспільстві.

Як незалежні змінні у множинній лінійній регресії були виокремлені такі чинники, як: 1) стать; 2) вік; 3) рівень освіти; 4) оцінка фінансового становища сім'ї; 5) тип населеного пункту; 6) макрорегіональне розмежування; 7) мова спілкування у родині. У таблиці 5 подано стандартизовані β -коефіцієнти регресійного аналізу для індексу популістських орієнтацій.

**Детермінанти популістських орієнтацій українців,
множинна лінійна регресія (2023 рік)**

Предиктори (чинники)	Індекс популістських орієнтацій (1–5)
Стать (1 = чоловіки; 2 = жінки)	–0,035 (–1,587)
Вік (роки)	0,117*** (5,009)
Рівень освіти (1 = початкова (менш як 7 класів); 2 = неповна середня (менш як 10 класів); 3 = РУ, ФЗУ, ПТУ після 7–8 класів; 4 = повна середня, загальна (10–11 класів); 5 = СПТУ, ПТУ після 10–11 класів; 6 = середня спеціальна (технікум тощо); 7 = неповна вища (3 курси та більше); 8 = повна вища)	–0,139*** (–6,077)
Оцінка фінансового становища сім'ї (1 = «нам не вистачає грошей навіть на їжу»; 2 = «нам вистачає грошей на їжу, але купувати одяг вже важко»; 3 = «нам вистачає грошей на їжу, одяг, і ми можемо дещо відкласти, але цього не вистачає, щоб купувати дорогі речі (такі, як холодильник або телевізор)»; 4 = «ми можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі, як телевізор або холодильник)»; 5 = «ми можемо дозволити собі купити все, що захочемо»)	–0,104*** (–4,330)
Тип населеного пункту (1 = село; 2 = СМТ; 3 = місто до 20 тис.; 4 = місто 20–49 тис.; 5 = місто 50–99 тис.; 6 = місто 100–499 тис.; 7 = місто 500 тис. і більше)	–0,055* (–2,279)
Макрорегіональне розмежування (Захід/Центр = 1; Південь/Схід = 0)	0,034 (1,208)
Мова спілкування у родині:	
Українська (1/0)	0,157 (1,385)
Російська (1/0)	0,112 (1,153)
Українська та російська (1/0)	0,075 (0,832)
<i>N</i>	1939
<i>F</i>	17,158
<i>R</i> ²	0,074
Adjusted <i>R</i> ²	0,070

Примітка. Записи в таблиці — стандартизовані β -коефіцієнти із *t*-статистикою в дужках.

Статистична значимість коефіцієнтів: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$, *** $p \leq 0,001$.

Отже, лише вік, рівень освіти, оцінка фінансового становища родини та тип населеного пункту дають статистично значимі (у таблиці позначені зірочками*) асоціації з індексом популістських орієнтацій в очікуваному напрямку. Зокре-

ма, схильність до популістських трактувань політичного життя зростає зі збільшенням віку, зменшенням розміру населеного пункту, зниженням рівня освіти та зниженням рівня фінансового становища сім'ї.

Якщо ранжувати відносно силу взаємозв'язку між незалежними та залежною змінними за стандартизованими β -коефіцієнтами, то їх можна формально розмістити так: рівень освіти (-0,139), вік (0,117), фінансове становище сім'ї (-0,104) та тип населеного пункту (-0,055). Характерно, що результати регресійного аналізу показали відсутність впливу таких детермінант, як стать, макрорегіональне розмежування та мова спілкування у родині.

Таким чином, як і в розвинених демократичних країнах, підтримка популізму в Україні зосереджена насамперед в тих верствах населення, які є економічно незахищеними, тобто серед людей, які проживають у малих населених пунктах, є менш освіченими, старшими за віком і мають фінансові проблеми.

Висновки

Підвищений рівень підтримки українцями популістських ідей навіть за умов повномасштабної російсько-української війни несе в собі ризики для повного відновлення конкурентного політичного життя, коли чинний політичний істеблішмент уже вважатимуть «традиційним» і «корумпованим», а відтак «нові» популісти будуть нав'язувати свій наратив суспільству з безліччю травм та проблем. Попри відчутну змінюваність політичної еліти після 2019 року та загальну згуртованість під час війни, українці здебільшого підозріло ставляться до представницьких процедур демократії, а саме до її елітарних представників, виступаючи за абсолютний примат народного суверенітету. З іншого боку, відсутність зниження антиелітарних, антиістеблішментських орієнтацій за одночасної підтримки популістської влади вказує на відмінний шлях розвитку політичної свідомості порівняно з деякими країнами Центральної та Східної Європи, яким властива спрямованість у бік так званого «політичного трайбализму». Тобто попри національну єдність, спричинену великою війною, українці здебільшого зберігають гостру чутливість до дій влади.

Позитивним є те, що певні популістські ідеї вже не мають підтримки серед українців. Зокрема, населення вже не прагне представництва пересічних громадян на протигагу досвідченим політикам. До того ж більшість українців вже не погоджуються на порушення законодавства заради досягнення результату, як, наприклад, у разі відомого схвалення більшістю населення розпуску новообраним президентом України В. Зеленським Верховної Ради України у 2019 році. Власне, ці зміни були вже зафіксовані через рік правління популістів, коли серед українців суттєво знизилася згода з тим, що важливі для суспільства закони слід ухвалювати невідкладно, за потреби навіть із порушенням процедури (Школа, 2020). Тому саме низький рівень підтримки нехтування законодавчими нормами вирізняє українців з-поміж перехідних суспільств, де популісти перебувають при владі.

Крім цього важливим є те, що, попри існування підвищеного рівня підтримки популізму у суспільстві, його зумовленість не відтворюється регіональними

чи етновними розмежуваннями. Тобто феномен популізму як потенційна проблема для демократизації суспільства не буде підсилюватися соціальними розколами такого ґагунку.

Разом із тим у подальшому те, якою мірою війна впливатиме на повсякденне життя людей, може по-різному визначати їхнє ставлення до влади та бачення своєї ролі у політичній системі. Адже відсутність повноцінного політичного життя під час війни не означає, що у людей немає пріоритетів. Поствоєнне суспільство безумовно перегляне власну взаємодію із владою.

Джерела

Резнік, О. (2017). Декларативна авторитарність масової свідомості українців: реальні та фіктивні загрози демократії. *Агора*, 19/20, 26–31.

Резнік, О. (2023). Популістські орієнтації в українському суспільстві: витоки та характеристики відтворення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 5–27.

Резнік, О., Козловський, О. (2021). Уявлення про державні інститути України у масовій свідомості населення. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності*, 8(22), 259–267.

Резнік, О., Козловський, О. (2022). Особливості вимірювання популістських орієнтацій громадян у соціальних науках. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 40–58.

Школа політичної аналітики НАУКМА. (2019). *Презентація результатів опитування «Хвиля популізму в Україні: правда чи вигадка?»*. Взято з: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/results_survey_populism.pdf

Школа політичної аналітики НАУКМА. (2020). *Презентація результатів опитування «Подвійні стандарти: що українці думають про реінтеграцію окупованих територій»*. Взято з: <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/pres-121120-Donbas-Crimea-populism.pdf>

Akkerman, A., Mudde, C., Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353.

Ash, K., Shapovalov, M. (2022). Populism for the ambivalent: anti-polarization and support for Ukraine's *Sluha Narodu* party. *Post-Soviet Affairs*, 38(6), 460–478.

Džankić, J., Keil, S. (2017). State-sponsored populism and the rise of populist governance: The case of Montenegro. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(4), 403–418.

Elchardus, M., Spruyt, B. (2016). Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology. *Government and Opposition*, 50(1), 111–133.

Krekó, P. (2020). Populism in power: The tribal challenge. In: J.P. Forgas, W.D. Crano, K. Fiedler (Eds.), *The Psychology of Populism: The Tribal Challenge to Liberal Democracy* (pp. 240–258). New York: Routledge.

Lantos, D., Forgas, J.P. (2021). The role of collective narcissism in populist attitudes and the collapse of democracy in Hungary. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 5(2), 65–78.

Spruyt, B., Keppens, G., Van Droogenbroeck, F. (2016). Who supports populism and what attracts people to it? *Political Research Quarterly*, 69(2), 335–346.

Todosijevic, B. (2018). Anti-elite orientation and populism in comparative perspective. In: *Parties, populism and participation: Hungarian elections in a comparative perspective*. Budapest: CEU. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.09.013>.

Отримано 13.11.2023

References

Akkerman, A., Mudde, C., Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative Political Studies*, 47(9), 1324–1353.

Ash, K., Shapovalov, M. (2022). Populism for the ambivalent: anti-polarization and support for Ukraine's *Sluha Narodu* party. *Post-Soviet Affairs*, 38(6), 460-478.

Džankić, J., Keil, S. (2017). State-sponsored populism and the rise of populist governance: The case of Montenegro. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 19(4), 403-418.

Elchardus, M., Spruyt, B. (2016). Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology. *Government and Opposition*, 50(1), 111-133.

Krekó, P. (2020). Populism in power: The tribal challenge. In: J.P. Forgas, W.D. Crano, K. Fiedler (Eds.), *The Psychology of Populism: The Tribal Challenge to Liberal Democracy* (pp. 240-258). New York: Routledge.

Lantos, D., Forgas, J.P. (2021). The role of collective narcissism in populist attitudes and the collapse of democracy in Hungary. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 5(2), 65-78.

Reznik, O. (2017). Declarative authoritarianism of the mass consciousness of Ukrainians: Real and fictitious threats to democracy. [In Ukrainian]. *Agora*, 19/20, 26-31. [=Резнік 2017].

Reznik, O. (2023). Populist orientations in Ukrainian society: origins and characteristics of reproduction. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 5-27. [=Резнік 2023].

Reznik, O., Kozlovskiy, O. (2022). Peculiarities of measuring the citizens' populist orientations in the social sciences. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 40-58. [=Резнік, Козловський 2022].

Reznik, O., Kozlovskiy, O. (2021). Perceptions of state institutions of Ukraine in the mass consciousness of the population. [In Ukrainian]. *Ukrainian society: monitoring social changes. 30 years of independence*, 8(22), 259-267. [=Резнік, Козловський 2021].

School for Policy Analysis, NaUKMA. (2019). *Presentation of the Results of the Survey «The Wave of Populism in Ukraine: Truth or Fiction?»*. [In Ukrainian]. Retrieved from: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/results_survey_populism.pdf [=Школа 2019].

School for Policy Analysis, NaUKMA. (2020). *Presentation of the Results of the Survey «Double Standards: What Ukrainians Think About the Reintegration of the Occupied Territories»*. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/09/pres-121120-Donbas-Crimea-populism.pdf> [=Школа 2020].

Spruyt, B., Keppens, G., Van Droogenbroeck, F. (2016). Who supports populism and what attracts people to it? *Political Research Quarterly*, 69(2), 335-346.

Todosijevic, B. (2018). Anti-elite orientation and populism in comparative perspective. In: *Parties, populism and participation: Hungarian elections in a comparative perspective*. Budapest: CEU. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2018.09.013>.

Received 13.11.2023

ОЛЕКСАНДР РЕЗНІК

Популістські орієнтації українців під час повномасштабної війни

У статті аналізуються популістські настрої у суспільстві, яке зазнало повномасштабної зовнішньої агресії за умов правління популістів та впливу «згуртовування навколо прапора». Зазвичай у країнах, де популісти перебувають при владі, спостерігається зменшення анти-елітарних настроїв і водночас зростання підтримки антидемократичних орієнтацій. Однак після переконливої перемоги популістів в Україні у 2019 році та навіть під час повномасштабної російсько-української війни громадяни демонструють підвищений рівень підтримки популістських ідей. Зокрема, більшість українців погоджуються з популістськими ідеями народоцентризму. У громадській думці досі домінують антиістеблішментські та антиелітарні орієнтації, попри національне єднання під час війни та підтримку чинної влади. З іншого боку, думки громадян, що виступають за абсолютний примат народного суверенітету, не збігаються стосовно того, щоб їх у політиці представляв пересічний громадянин, а не досвідчений політик. До того ж більшість українців не згодні із доцільністю порушення законодавства заради досягнення політичного результату. Підтримка популізму в Україні зосереджена

насамперед серед економічно незахищених людей, які проживають у малих населених пунктах, є менш освіченими та старшого віку і мають фінансові проблеми. Водночас популістські орієнтації українців під час війни не є зумовлюваними регіональними чи етновними розмежуваннями.

Ключові слова: популізм, популістські орієнтації, війна, Україна

OLEKSANDR REZNIK

Populist orientations of Ukrainians during a full-scale war

The article analyzes the populist attitudes in a society that has experienced full-scale external aggression under the conditions of populist rule and the “rally around the flag” effect. Typically, in countries where populists are in power, there is a decline in anti-elitist sentiment and a rise in support for anti-democratic orientations. However, after the landslide victory of populists in Ukraine in 2019 and even during the full-scale Russian-Ukrainian war, citizens demonstrated an increased level of support for populist ideas. In particular, most Ukrainians agree with populist ideas of people-centrism. Public opinion is still dominated by anti-establishment and anti-elitist orientations, despite national unity during the war and support for the current government. On the other hand, while advocating the absolute primacy of popular sovereignty, citizens are divided on whether they want to be represented in politics by an ordinary citizen rather than an experienced politician. Moreover, most Ukrainians do not agree with the expediency of violating the law to achieve a political result. Support for populism in Ukraine is concentrated primarily among economically disadvantaged people living in small towns, less educated, older people, and those with financial problems. At the same time, the populist orientations of Ukrainians during the war were not determined by regional or ethnolinguistic distinctions.

Keywords: populism, populist orientations, war, Ukraine